

Neznámý svět chytrých dětí

Mimořádné nadání vede
ke skvělé kariéře, nebo také
invalidnímu důchodu

PETR TŘEŠŇÁK / FOTO MATĚJ STRÁNSKÝ

S
S
Pr
Cu
po
Za
a

Re
zo
zát
Cu

ysokou inteligenci a zvláštní nadání si obvykle nespojujeme s problémy. V obecném mínění člověka předurčuje k vynikajícím školním výsledkům, zvyšuje jeho šance dostat se na nejlepší univerzity a udělat skvělou kariéru. Může to tak být, ale nemusí.

Psychologové a neurovědci už nějaký čas mluví o tom, že existuje zvláštní skupina lidí, která se dá považovat za samostatnou kategorii homo sapiens. Vědecká terminologie není v této oblasti ještě jednotná, takže se jim říká různými termíny, v českém prostředí se nejčastěji používá výraz „mimořádně nadaní“. Obvykle jim v testech měření inteligence vychází IQ vyšší než 130, není to ale podmínkou, a hlavně to není zdaleka jediný rys jejich odlišnosti od zbytku populace.

Bývají obdařeni vysokou kreativitou, velkou mírou empatie a intuice a nečekaným smyslem pro spravedlnost už v raném dětství. Myslí zvláštně, snadno rozumí komplexním problémům, ale někdy nedokážou splnit jednoduché zadání. Hlavou jim často běží desítky myšlenek najednou. Jsou silně emocionální, přecitlivělí a navzdory svému talentu mívají křehké sebevědomí a tendenci k úzkostem a depresím.

V prostředí českého školství tak dar mimořádného nadání mnohdy nepřináší jen vysvědčení s vyznamenáním a medaile z matematických olympiád. Takhle pozoruhodná výbava může také dětství proměnit v náročné drama s velmi nejistým výsledkem.

EMA A MRÁKY

EMA byla zvláštní už od narození. Nezvykle brzy začala lézt a sedět, dokázala se soustředit déle, než je u miminek běžné. Když plakala, nic ji prý nedokázalo utěšit, až jednou její vyčerpaná maminka zkusila otevřít knihu, kterou právě četla, a začala u dětské postýlky nahlas číst. „Okamžitě to zabralo,“ vzpomíná Emina matka Tereza na nečekaný účinek. „Od té doby jsem jí několik hodin denně četla, ona poslouchala a byla klidná.“

Když bylo dívce osm měsíců, dokázala složit jednoduché puzzle. V roce mluvila v celých větách, v předškolním věku nejevila zájem o běžné hračky, panenky a plyšáky zcela ignorovala.

Ráda si povídala s dospělými a pořád se ptala, jak co funguje. V pěti letech se sama naučila číst a psát. A moc se těšila, až konečně půjde do školy.

Dnes je Emě osm a právě sedí s maminkou v kavárně většího středočeského města, kde žijí. (*Kvůli bezpečí dcery trvá rodina na anonymitě, takže uvádíme jen křestní jména.*) Přišly sem rovnou z knihovny, kde dlouhovlasá dívka s velkýma očima patří k nejčastějším návštěvníkům. Nadšeně listuje první z pěti knih, které si na tenhle týden půjčila. Některé jsou o vesmíru, což je momentálně Emin hlavní zájem – po období fascinace mraky ji teď vzrušuje studium červích děr.

Její vášeň pro vzdělání ale během posledních dvou let utrpěla i pár šrámů. „Škola ji zklamala,“ říká Tereza. „V první třídě se začali učit abecedu vybarvováním jednotlivých písmen, a když to trvalo několik dní, chodila Ema ze školy otrávená, že se vůbec nic nedozvěděla a pořád jen vybarvují.“

První třídou se dívka nějak prokousala, na začátku druhé ale problém zesílil. Přidala se averze k matematice – Ema nechápala, proč má dokola počítat další příklady, když už princip jednou pochopila a chce se učit něco nového. „Byla znechucená a prostě to v jednu chvíli odmítla dělat,“ vzpomíná matka. „Chodila ze školy s poloprázdnými sešity.“

Rodina navštívila pedagogicko-psychologickou poradnu, kde školačce udělali testy inteligence a kreativity – obojí vyšlo vysoce nadprůměrně. Rodiče tak poprvé slyšeli termín „mimořádné nadání“ a dozvěděli se také, že vše, co Ema prožívá, je poměrně typické. Odborná literatura vysvětluje, že takové děti nesnášejí stereotyp a opakování a často v tom sami sebe prostě nedokážou překonat. Prožívají je jako utrpení, jejich mozek někdy až nutkavě vyhledává stále nové poznání.

VLÍDNÉ PROSTŘEDÍ

Školská inkluze s nadanými dětmi, jichž jsou v populaci asi tři procenta, počítá. Vedle dětí s různými handicapy je v příslušné vyhlášce řadí mezi ty, které vyžadují speciální podporu. Obvykle stačí individuální vzdělávací plán, který jim umožní rozvíjet se nad rámec běžných školních osnov a také bere ohled na jejich psychickou křehkost.

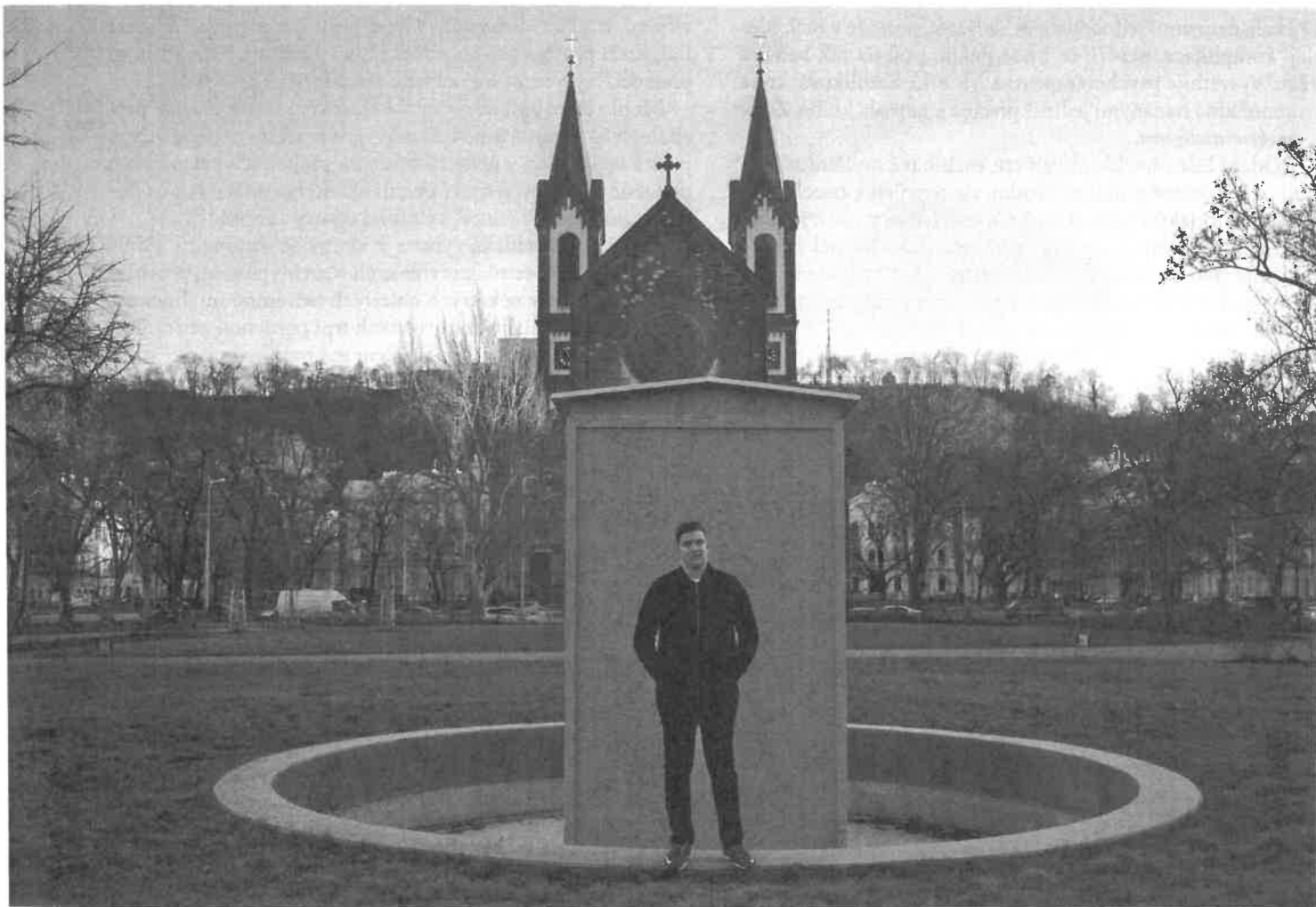
EMA takový plán v poradně získala – navrhol například omezení mechanické výuky založené na opakování, doporučil zapojovat ji do projektů, kde může rozvíjet zvědavost. A také chtěl, aby jí učitelé pomohli naučit se zvládat frustraci, kterou někdy trpí.

Snaha ovšem brzy narazila na realitu českého školství – v praxi často není na uskutečnění takového plánu čas ani chuť. „Ve třídě bylo třicet dětí, z toho několik s různými poruchami chování,“ vysvětluje Tereza. „Učitelky nemají na nadané děti čas a myslí si, že jestli jsou vážně geniální, postarají se o sebe samy.“

Předepsaný plán zůstal na papíře a Ema byla ve škole čím dál zoufalejší. Začala trpět bolestmi hlavy a břicha, měla nevysvětlitelné, zřejmě psychosomatické horečky. „Dáte do školy veselé, zvědavé dítě a vrátí se vám otrávené a bez života,“ vzpomíná matka. „Došlo nám, že musíme školu změnit.“

Nakonec ji rodiče měnili ještě dvakrát. „Přestala jsem si dělat naděje, že v našem městě najdu nějakou superškolu, která

Myslí komplexně, ale často nerozumí jednoduchým zadáním.

Matěj Brabec: „Mám problém poslouchat lidi, kteří nejsou přirozenou autoritou.“

ji bude ideálně rozvíjet, a začala jsem primárně hledat vlídné prostředí,“ vysvětluje Tereza. To se nakonec podařilo. Po dvou a půl letech trápení má osmiletá dívka učitelku, která jí rozumí, netlačí ji do zbytečného memorování a v rámci možností jí umožňuje dozvědět se něco navíc.

Ema listuje knihou a občas ukousne palačinku, která leží před ní na stole. Přikývne, že teď už je ve škole spokojená a těší se na připravovaný projekt o vesmíru. „Ano, je jiná v mnoha věcech,“ pozoruje ji zamyšleně její matka. „Ale obtížně se to lidem vysvětluje, většinou mají tendenci si myslet, že se chceme vytahovat nad ostatními, což je nesmysl.“

Ema má prý odmala vyvinutý silný pud sebezáchovy, nikdy se třeba o nic nespálila, vážněji nespadla, zásadně neriskuje. Ale důvodem není strach, spíš racionální odhad situace – na horelezecké stěně s jistěním v klidu vyleze do dvaceti metrů. Má také sarkastický smysl pro humor, kterému její osmiletí vrstevníci nerozumí, ale dospěli se skvěle baví.

Silně se trápí cizím neštěstím, o kterém se dozví z televize, každé zemětřesení nebo teroristický útok dlouho prožívá. I to je docela typické – nadané děti někdy na tragické zprávy z médií reagují psychickým zhroucením. Ema také nevydrží v hlučném prostředí, zacpává si uši a v panice uteče pryč. A neustále něco

tvorí. Kreslí, vystřihuje, píše nebo skládá vlastní skladby na klávesy. Někdy má v hlavě tolik nápadů, že nemůže večer usnout.

„Uvědomili jsme si, že ji v některých věcech prostě nemůžeme brát jako dítě, které světu ještě nerozumí,“ shrnuje Tereza život se svou zvláštní dcerou. „Takže třeba o chodu domácnosti nebo o tom, kam pojedeme na dovolenou, teď rozhodujeme s manželem společně s ní. Občas má Ema lepší nápady než my.“

Velmi rychlé spojení

Fenomén mimořádného nadání má dnes solidní oporu v neurovědeckých poznatcích. Pomocí zobrazovacích metod neurologové zjistili, že mozek lidí s velmi vysokou inteligencí je geneticky nastaven k odlišnému fungování. Nervový vzruch jejich vlákny cestuje rychleji než u běžné populace, mají hustší bílou kůru, která mozek vyživuje, a silnější tu šedou, jež obstarává vyšší mentální funkce. Jednotlivé části jejich řídicího orgánu jsou lépe propojeny.

V praxi to ale vůbec nemusí znamenat jednoduchou výhodu. Odborníci říkají, že třeba pro úspěch ve školních testech se víc hodí mírně vysoká inteligence (v pásmu 110–120 IQ) než mimořádné nadání. „Ti lidé myslí komplexně, takže často třeba

ve škole nerozumí jednoduchým zadáním, protože v nich hledají komplikace, nevěří, že by se někdo ptal na tak banální věci," vysvětluje psychoterapeutka Monika Stehlíková, která s mimořádně nadanými jedinci pracuje a napsala knihu *Život s vysokou inteligencí*.

Nadaní lidé obvykle mívají tzv. rozbíhavé myšlení, nesledují tedy lineárně jednu myšlenku, ale rozvíjejí v trsech další a další, tvoří jakýsi mentální ohňostroj. Jeden z takových lidí to ve zmíněné knize popisuje příměrem, jako by měl v hlavě podobně jako v počítači otevřeno třicet „oken“ najednou. Takové nastavení sice přeje originálním nápadům, ale pro svého majitele může být náročné. „Mívají problém myšlenky zastavit, často se cítí vyčerpaní a zahlcení, nemohou večer usnout,“ vysvětluje Stehlíková.

A podobné je to u nich se smyslovými vjemy a emocemi. Vysoká vnímavost a empatie způsobují přecitlivělost, takže super nadaní jsou náchylní k úzkostem, snadno se hroutí a kupodivu mívají – navzdory svému talentu – potíže se sebevědomím.

Identita zebry

„Když jsem tu knihu četla, brečela jsem. Jako bych našla sama sebe.“ Tuhle větu při přípravě tohoto článku vyslovilo hned několik lidí. Týká se už zmíněné knihy Moniky Stehlíkové *Život s vysokou inteligencí* (2016), která fenomén detailně vysvětluje a připomíná důležitou věc. Kategorie „mimořádné nadání“ není obecně tolik známá a řada lidí, kteří do ní svojí nervovou výbavu spadají, žije s pocitem, že jsou divní a ztracení v nepřátelském okolí. Podobně jako třeba u lidí s Aspergerovým syndromem nebo příslušníků sexuálních menšin pak nalezení vlastní identity přináší úlevu a pocit „místa“ na světě.

Nalezením sebe samé to ale nekončí. „Když o nadání Emy s lidmi mluvím, reagují často podrážděně, jako bychom se vyvyšovali a degradovali ostatní,“ říká matka osmileté dívky. „Bývá to nepřijemné, takže se snažím to moc nezduřazňovat.“

Podobnou zkušenost popisují i ostatní. Pojem mimořádné nadání zavání elitářstvím, což moc nepomáhá společenskému porozumění, že takoví lidé jsou díky své výbavě psychicky zranitelní, svérázní a potřebují často podporu podobně jako ti se zjevným handicapem. Na světě proto probíhá debata, zda kategorii nějak nepřejmenovat. Někde se razí třeba neutrálnější pojem „lidé s vysokou mentální efincií“, ve frankofonním prostředí zlidověl neutrální výraz zebra. „Nenajdete dvě zebry, které by měly stejné pruhy, což u lidí s nadáním platí také,“ vysvětluje důvod terapeutka Stehlíková, které právě vychází další kniha *Nadané dítě*.

A některé zebry je skutečně těžké rozeznat. Část nadaných lidí zjevně nevyniká v nějakém oboru, nepůsobí jako svérázní géniové à la Sherlock Holmes. Jejich mimořádné mentální schopnosti doprovází tak velká psychická křehkost, že namísto vymyšlených převratných vynálezů mají co dělat, aby vůbec zvládli normálně žít.

Prostě to nejde

Je to asi dva měsíce, kdy byl Matěj Brabec (18) naposledy ve škole. Od té doby, jak říká, nenachází žádný důvod se do la-

vice vrátit. „Nevidím v tom smysl. Mám problém poslouchat lidi, kteří pro mě nejsou přirozenou autoritou, a neumím t přemoci,“ vysvětluje od pohledu plachý mladík.

Mohlo by to znít jako typické trucování teenagera, ale psychologická literatura dává Matějovi za pravdu – nadaní lidé s prostě nedokážou v některých věcech překonat a přizpůsobit podobně jako člověk trpící závratí není schopen jen tak na pobídku „to přece zvládneš“ vylézt na vysoký žebřík.

Matějova psychická výbava je skutečně originální. Podl psychologických testů, kterými kvůli různým potížím procház od deseti let, je v některých oblastech extrémně inteligentní až na hranici geniality, zároveň však trpí poruchou pozornosti a vlivem silně rozbíhavého myšlení má problém udržet myšlenku, což mu komplikuje například počítání matematických úloh. Jeho nadprůměrné schopnosti se navíc rozpadají, jakmile je vystavený časovému stresu.

„Odmala mě překvapovalo, jak dovede předvídat,“ ilustruje schopnosti svého syna Matějova matka Soňa Brabcová. „V polovině filmu byl schopný říct, jak to dopadne, a dodnes m v autě s předstihem říká, jak se vyvine dopravní situace. Prostě všechno analyzuje dřív než já.“

První roky své školní docházky strávil Matěj ve vesnické matotřídce, kde byl pohromadě se staršími dětmi, takže uspokojil

svoji zvědavost a přátelský učitel mu navíc nechával velkou volnost (pro nadané děti bývá pozitivní vztah s pedagogem zcela zásadní). Druhým stupněm se nějak protloukl. Pro ostatní děti byl ale zvláštní, takže občas zažíval mírnou šikanu a poprvé ho začaly trápit psychické potíže, takže začal užívat antidepresiva.

Skutečný náraz se školním systémem se však odehrál na gymnáziu. Tlak na výkon ho stresoval, rozhádal se s některými učiteli a nepohoda mu úplně rozbila už tak křehký spánkový režim. Začal se hroutit a škole vyhýbat. Škola sice dostala doporučení z psychologické poradny, jak mu vyjít vstříc, ale někteří učitelé je ignorovali. „Fyzikárka

mu sdělila, že žádné nadání nemá, protože jinak by měl samé jedničky,“ vzpomíná Soňa Brabcová. Její pokusy domluvit synovi citlivější zacházení, třeba aby mohl psát testy bez časového limitu, pryč u části kantorů ztroskotaly – s vysvětlením, že na výběrové škole není na podobné věci čas. „Řekli mi, že život taky nedává druhou šanci,“ shrnuje matka.

Poprvé se Matěj zhroutil předloni na jaře. „Připadal jsem si úplně osamělý a měl jsem sebevražedný myšlenky,“ vzpomíná mladík, „máma mě odvezla na psychiatrii.“ Asi měsíc byl hospitalizovaný, ale jak říká, moc mu to nepomohlo: „Doktoři mi jenom měnili léky, ale o mých problémech se mnou nikdo nemluvil.“ Do školy se sice vrátil, ale postupně začal znovu vynechávat. Spory s učiteli a pocit nesmyslnosti byly silnější. Loni před Vánoci se jednoho dne rozhodl, že se do lavice už nevrátí. „Měl jsem tu školu rád a chtěl jsem ji zvládnout. Ale zjistil jsem, že denní studium asi prostě není pro mě,“ rekapituluje uplynulé roky student s nadprůměrnou inteligencí, který má jinak řadu tvůrčích koníčků.

Soňa Brabcová má o syna strach. Škola ho psychicky úplně rozhodila, mnohdy celé dny nevychází z pokoje. „On má přitom velké znalosti i potenciál,“ říká matka, „ale tenhle druh inteligence prostě bez pomoci selhává.“ Od letošního února se pro

Často
nedokážou
myšlenky
zastavit
a nemohou
spát.

MARIE SALOMONOVÁ (26) vystudovala neurovědy na univerzitě v Nottinghamu. Má mimořádnou inteligenci, její studijní zápal ale skončil několikrát zhroutilím. Od třinácti let trpí depresemi. Britské univerzity podle ní s křehkostí nadaných studentů počítají. Mají pro ně poradenská centra a vycházejí jim vstříc podobně jako handicapovaným. Ona sama tak mohla testy dělat o samotě a v relaxovanějším časovém limitu. „Dobré školy vědí, že se jim studenti víc hroutí, a nabízejí pomoc,“ shrnuje. Založila osvětový spolek Nevypust' duši, který mluví se studenty o duševním zdraví.

něj našlo řešení, které by snad mohlo pomoci. Soňa Brabcová přihlásila Matěje na soukromé lyceum, kde si může dodělat střední školu z domova on-line.

Nevypustit duši

Matějův příběh není výjimkou. Mimořádně nadané děti končí v ordinaci psychiatra celkem často, výjimkou nejsou delší hospitalizace ani pokusy o sebevraždu. O jejich ohroženosti a zvýšených potřebách ví i český vzdělávací systém. Počítá s nimi, v rámci inkluze jsou podle odborníků pravidla nastavena celkem dobře, problém však začíná v praxi: potíže této skupiny nejsou tak zjevné jako u dětí s postižením a řada učitelů má navíc k tématu mimořádného nadání přezíravý postoj. „Ty děti je často štvou, protože se neustále ptají a něco zpochybňují. Nemůžou vydržet, když nechápu smysl učení,“ vysvětluje terapeutka Monika Stehlíková. „A učitelé mají tendenci zpochybňovat mimořádné nadání coby povýšenost nebo o něm vůbec nic nevědí.“

Mimořádně nadané děti jako by zrcadlily potíže českého školství – „frontální“ vyučování, nedostatek diskuse, poslušné memorování nudných faktů. Co je pro běžné dítě nevhodné, je pro ně nesnesitelné. V Česku vzniklo několik specializovaných základních nebo středních škol pro inteligentní děti, experti si ale myslí, že pro většinu takových dětí je lepší vyrůstat spíše v běžném kolektivu vrstevníků než v elitních institucích.

„Třeba v Izraeli chodí nadané děti na několik dnů v týdnu do běžných škol a zbytek pak tráví spolu ve specializovaných centrech, kde studují podle svých potřeb,“ ukazuje možné řešení Lenka Eckertová, ředitelka Nadace RSJ, která podporuje projekty zaměřené na přemýšlivé děti. „Necítí se tak osaměle a mohou dostat péči, která není v běžné škole dostupná.“

Podle ní čeká české školství zcela nový úkol, pokud chtějí nadaným dětem více pomoci – totiž vytvořit přátelštější prostředí a naučit studenty lepšímu zacházení s vlastními emocemi, což je dovednost, kterou dnes vzdělávací systém nijak nerozvíjí. Schopnost zpracovávat emoce se v mozku vyvíjí pomaleji, a proto se přecitlivělé děti v přílivu informací propadají do psychických krizí. „Množí se opravdu těžké případy, které někdy končí i tragicky,“ říká Eckertová.

Ministerstvo školství si problém uvědomuje. Národní ústav pro vzdělávání nedávno vytvořil síť krajských koordinátorů, kteří mají podporovat pedagogy všech typů škol, aby nadaným dětem lépe rozuměli. „Jsou to děti, které jsou vybavené k řešení těch nejdůležitějších problémů, kterým lidstvo čelí,“ shrnuje terapeutka Monika Stehlíková. „Bez změn ve vzdělávacím systému ale části z nich vůbec neumožníme takový potenciál naplnit.“ ●

WWW.RESPEKT.CZ/AUDIO